
P r i n o s i

UDK: 1 Pascal, B.
140. 8
Pregledni članak
Primljeno 6/2005.

ČOVJEK U MISLIMA JEDNOG GENIJA Psihološko-analitički pristup razumijevanju Pascalove antropologije

Dafne Vidanec, Zagreb

Sažetak

Čovjek – ta “misleća trska” to stvorenje koje se može definirati kao “inzistirajuće, misleće, paradoksalno biće”, koja se paradoksalnost očituje u spoznaji da je istovremeno “sve i ništa”... leitmotiv je Pascalovih promišljanja u “Mislima”.

Pascal je jezični i intelektualni virtuoz, koji ne mari za sustavnost i metodologijski okvir promišljanja. On zalazi u najdublje sfere čovjekove misleće, ali i osjećajuće egzistencije, nastojeći neizravno i spontano ‘pomiriti’ višestoljetni “dvoboj” između vjere i razuma. Njegov je čovjek “pâtos osjećaja i mišljenja” (op. a.), kojim hodi beskonačno, nespoznatljivo i nedohvatljivo biće, njegov Stvoritelj...

Prethodno navedene formulacije nastojat ću izložiti u ovome elaboratu u tri koraka:

Prvi dio elaborata referira se na analizu samog Pascala, kreirajući njegov svojevrsni psihološki profil, koji autorica ovog članka smatra pregnantnim i presudnim za Pascalov put spoznaje čovjeka i Boga

Drugi dio elaborata tematski je fokusiran na pitanje zašto čovjek (ni)je kadar “osobno” spoznati Boga

Treći dio elaborata sadržajno nastoji približiti i pojasniti problematiku Pascalovog aksioma “credo, ergo sum”.

U zaključku autorica članka pojašnjava dileme oko citiranja temeljem dvaju različitih izdanja Pascalovih "Misli" na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: osjećaj, antropologija, spoznaja, srce, misleće biće, beskonačni Bog, vjera, logika srca, psihološki profil.

1. UVODNA PROMIŠLJANJA

1.1. Pascal u srcu¹ uma jedne čitateljice

Blaise Pascal,² jedan od najintragantnijih i najsvestranijih ljudi filozofske misli 17. stoljeća, uz čije se ime slobodno mogu pripisati

¹ U ovom kontekstu posrijedi je svojevrсна "igra" riječi; izraz "srce" valja razumjeti kao "središte" ili "centar" promišljanja (umovanja) autorice ovoga članka.

² Nekoliko podataka iz osobnoga i znanstvenog života Blaisea Pascala (u daljnjem tekstu ovdje: B. P.), preuzetih iz Kronološkog pregleda Pascalova života i rada u: Blaise Bascal, *Misli* (izd. Jacquesa Chevaliera, prev. Radmila Zdjelar), sv. I., Demetra, Zagreb, 2000.*; str. 3-14. (*u daljnjem tekstu i u bilješkama navodit će se na sljedeći način: Misli, [Demetra], broj fragmenta ili stranice). - B. P. je rođen 19. lipnja 1623. u Clermontu, kao sin Etiennea Pascala i Antoinette, rod. Bégon. Majka mu rano umire, pa malog Blaisea tada trogodišnjaka i njegove dvije sestre (Gilberte i Jacqueline) odgaja otac. Već kao jedanaestogodišnjak B. P. piše Raspravu o zvukovima, a s dvanaest godina utemeljio je matematičku znanost, zahvaljujući eksperimentima sa štapovima i prstenovima. Kao šesnaestogodišnjak piše najučeniju raspravu o stožastim tijelima, od antike, a s devetnaest godina konstruira stroj za zbrajanje, kako bi svom ocu olakšao poslovno računanje, ne bivajući svjestan kako je, zapravo, utemeljio jednu novu znanost – informatiku, koja će se razviti tristo i pedeset godina poslije. U 25. godini (već pomalo bolestan – među ostalim, patio je od žučnih i bubrežnih tegoba) izvodi pokus s prazninom. S nepunih 29 godina sprijateljuje se s mladim vojvodom de Roannezom, što je označilo početak njegova "svjetovnog razdoblja". U isto vrijeme (točnije godine 1652.) njegova sestra Jacqueline postaje jansenističkom redovnicom (samostan Port-Royal-de-Paris [Kraljevska vrata]). Godinu dana kasnije, 1653., papa Inocent X. proglasio je jansenizam herezom. Godine 1657. B. P. počinje raditi na svojem velikom djelu o istini kršćanske religije, te piše Počela geometrije, za uporabu u malim školama Port-Royala, fragmente Geometrijski um, te Umijeće uvjeravanja; otkriva rješenje problema cikloide* [* krivulja koja opisuje točku nekog kruga kada se krug valja po pravcu; hrv. "točkarica"]. U srpnju 1660. B. P. napušta matematička istraživanja i posvećuje se duhovnim stvarima i religijskim pitanjima. Sestra Jacqueline umire u listopadu 1661., a Blaise, godinu dana iza nje, 19. dana mjeseca kolovoza u „jedan sat izjutra“ (op. c.), u dobi od 39 godina.

atributi poput “zagonetnog genija”,³ “čuda od djeteta”,⁴ “osnivača nove matematike” (Taylor⁵) itd. Pa čak i u današnje vrijeme suvremenom mladom čovjeku ime Blaisea Pascala nije nepoznato, budući da jedan od računalnih jezika nosi ime upravo po tom slavnom matematičaru – kojega se, među ostalim, smatra i izumiteljem prototipa suvremenog računala (tj. kompjutera). Stoga se konstatacija - da su prirodne znanosti i filozofija na neki način pomirene u Pascalovim *Mislima* - neće činiti subjektivističkim pretjerivanjem u “očima i ušima” onih koji se, s jedne strane, potajice dive nekoj matematičko-fizikalnoj konstrukciji, ili pak, s druge strane, oslušuju poruku koja se krije među redovima nekih njegovih znanstveno-filozofskih radova. Upravo u ovom potonjem počiva važnost Pascalova prirodnoznanstveno-filozofskog pothvata, čije značenje dolazi do izražaja u svojevrsnom pokušaju pronalaznja žarišne točke u kojoj “se poput apscise i ordinate u koordinatnom sustavu” dodiruju – ili matematičkim jezikom rečeno – ‘sijeku’ dvije, po naravi gotovo dijametralno suprotno pozicionirane znanosti: matematika i filozofija; tj. prirodna i humanistička znanost.

Osim što je po prirodi bio znanstvenik (matematičar, fizičar, inženjer), a, po nagnuću filozof - Pascal je poznat i kao književnik. Njegove *Misli*, tematski osebujne i esejistički jezično tako precizno formulirane (unatoč prigovorima pojedinih kritičara da je riječ o fragmentarnom djelu kojemu nedostaje određena usustavljenost i cjelovitost), spadaju među najljepša i najčitanija djela svjetske književnosti.

Svrha ovoga elaborata nije kritički i filološki vrednovati to Pascalovo najrelevantnije filozofsko djelo niti podastrijeti detaljni prikaz Pascalova osobnog (nažalost) kratkotrajnog života – ne!

Svrha ovoga elaborata jest predstaviti Pascala kao čovjeka koji je, zahvaljujući svojem načinu razmišljanja (za koji se može kazati da je uvelike bio neshvatljiv mnogim njegovim suvremenicima, primjerice, Descartesu) uspio dokučiti dotad neispitanu i/li zanemarenu čovjekovu

³ Različiti tumači i komentatori Pascala nazivaju genijem. Spomenuta fraza u tekstu ima kolokvijalnu funkciju.

⁴ Spomenutu sintagmu usp. prema Predgovoru u: Blaise Pascal, *Misli* (prev. Zlatan Plenković), Zora, Zagreb, 1969.* (*u daljnjem tekstu i bilješkama navodit će se na ovaj način: *Misli*, [Zora], br. fragmenta ili stranice).

⁵ Charles Taylor, *Sources of the self. The Making of Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989. - U sklopu sadržaja nav. dj. u XX. poglav. pod naslovom Nature as source [Priroda kao izvor], autor spominje Pascala kao “vodećeg mislioca nove matematike i pokretača nove znanosti”. Usp. isti, str. 356.

dimenziju – dimenziju *osjećaja* (franc. *sentiment*). No, Pascal se, u tom smislu nije očitovao kao “fenomenolog ljubavi”, poput Maxa Schelera, mislioca njemačkoga govornog područja 19. stoljeća. Pascal je otišao korak dalje – on o srcu ne govori fenomenološki, niti psihologijski, tj. s aspekta osjećajnosti – emocija. Za njega je srce središte duhovne čovjekove sfere, tj. sfere koja je neprispodobiva razumu, ali ipak nosi atribut ‘noumenalnog’ kao svoje vlastitosti.

Ovaj elaborat kani iznijeti sažeti prikaz Pascalova razumijevanja antropologije, pri čemu ćemo se osvrnuti na Pascalovo shvaćanje čovjekove “krhke i (ne)izvjesne” egzistencije, koja svoje izvorište ima u aksiomu *credo, ergo sum* (*vjerujem, dakle jesam*⁶). Svakako da je pritom poželjno slijediti određenu metodološku strukturu elaboriranja, što je poprilično zahtjevan pothvat, budući da ni pregnantno Pascalovo filozofsko djelo nema čvrstu strukturalnu utemeljenost, nego je, kako i sam naslov djela govori, naprosto riječ o (ponekad nepovezanim) “tijeku” autorovih Misli. Upravo u tome leži vrijednost i posebnost tog nadasve osebujnog književnog ostvarenja, koje svojom formom pomalo nalikuje suvremenom romanu toka svijesti, u kojemu su glavni protagonisti od početka do kraja radnje čovjek i Bog.

1.2. Narav Misli

Što Pascalove *Misli* nisu? Pascalove *Misli* nisu kritika postojećeg vremena, svjetonazora, društva i sl. One nisu ni analiza čovjekove zbilje u perspektivi autorova subjektivnog stanja svijesti koje je u konstantnom gibanju i kretanju, uvijek nešto promišljajući, preispitujući analizirajući – jednom riječju - umujući. (Premda,

⁶ Ovim je riječima Hans Küng, glasoviti teolog današnjice, naslovio II. poglavlje svoje knjige koja u hrvatskom prijevodu s njemačkog glasi *Postoji li Bog? Usp. Hans Küng, Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku*, Zagreb, 1987., str. 46. Autor u II. poglavlju analitički propituje problematiku razumijevanja dokaza Božje opstojnosti na relaciji Descartes-Pascal. Najprije govori o dodirnim točkama između dvojice matematičara, a potom o razlozima njihova razilaženja i neslaganja. Kao dodirne točke autor navodi sljedeće: 1. obojica mislilaca potječu iz ugledne obitelji koja je pripadala činovničkom plemstvu, 2. obojica bijahu matematičari, 3. obojica imahu dara za književnost, 4. obojica su analitičari i mislioci u pravom smislu te riječi, 5. obojica nisu imala određen poziv, 6. obojici je svojstven pátos mišljenja, 7. obojicu se kritizira kao “preziratelje skolastike”, 8. obojica Bibliji nisu pridavali osobito značenje. Descartesu se međutim više prigovaralo zbog ljubomore spram Pascala, a Pascalu zbog opreznosti. – Usp. *nav. dj.*, str. 46-49.

descartesovski rečeno – dokle čovjek misli, dotle postoji.) Nije riječ ni o djelu za koje bi se moglo reći da spada u domenu “filozofije prirode” ili “prirodne filozofije”. Misli ne predstavljaju novu „matematiku kozmosa“ ili pak pokušaj “matematiziranja filozofije”, kao ni “filozofiranje matematike”. Kao plod jednoga briljantnog matematičkog uma *Misli* su sukus svega onoga što antički, srednjovjekovni i novovjekovni mislioci nisu bili kadri ostvariti: dokazati da nije Aristotelov (raz)um (grč. *fronésis*), već “umsko” srce (lat. *cor rationale*) – ukoliko pod “umskim” podrazumijevamo “misleće srce” - izvor ljudske spoznaje/znanja. Kako je Pascalu uspjelo takvo što dokazati, pokušat ćemo razložno protumačiti u izlaganju koje slijedi.

2. ČOVJEK U “MISLIMA”⁷ JEDNOG GENIJA

2.1. *Kako shvatiti Pascalovo čovještvo?*

Pitanje *kako shvatiti Pascalovo čovještvo? može se činiti poput pitanja kako shvatiti pojam čovjeka u Pascalovoj misli u Mislima*. No, kako bismo izbjegli moguće nedoumice i zablude, u ovom odjeljku bavit ćemo se pitanjem Pascala kao osobe. Pokušat ćemo demistificirati Pascalovu ličnost/osobu, oslanjajući se pritom na viđenje Pascalove sestre Gilberte, udane Périer, prema njezinu izvješću uobičajenom u kratku bratovljevu biografiju naslovljenu *Život gospodina Pascala*.⁸

⁷ Za ovu interpretaciju autorica se poslužila dvama izdanjima Pascalovih *Misli* prevedenih na hrvatski jezik (takoder v. bilj. 2 i 4): 1. Blaise Pascal, *Misli* (prev. Zlatan Plenković), Zora, Zagreb, 1969., i Blaise Pascal, *Misli* (izd. Jacquesa Chevaliera, prev. Radmila Zdjelar), sv. I., Demetra, Zagreb, 2000. Prvo hrv. izdanje, iz 1969. god., tehnički je nepregledno, ali cjelovito - sadrži Predgovor, popis Pascalovih radova i popis autora koji su pisali i komentirali Pascala, njegov život i rad, te fragmentarno djelo *Misli* dano u cijelosti. Drugo, najnovije hrv. izdanje, iz 2000. god., je kompleksnije, pregledno (veliki format slova) i tiskano u dva sveska. Prvi svezak sadrži kronološki pregled Pascalova života i rada, kratak Pascalov životopis koji je njegova sestra Gilberta sastavila (udana Périer), te sjećanja njegove nećakinje Marguerite (kćeri gđe Périer); tu su i tri anegdote (iz Pascalova života), šest pisama sestre Jacqueline, tri izvještaja o Pascalovoj smrti, od kojih je prvi sjećanje njegova župnika), Epitaf, Proslov prvom izdanju Pascalovih *Misli*, *Besjedu o Mislima*, *Spomenicu i prva četiri poglavlja Misli* – 364 fragmenta u bilingvalnom (francuskom i hrvatskom) izdanju.

⁸ Usp. *Život gospodina Pascala*, napisan po gospođi Périer u: *Misli*, [Demetra], str. 53-65.

Prije negoli uđemo u bit Pascalova umovanja o prirodi stvari, čovjeku, religiji i Bogu, u ovome promišljanju valja krenuti od uočavanja i propitivanja samog izvora kao temelja za razumijevanje njegove filozofske antropologije – od opisa Pascalove ličnosti/osobe. Ne možemo zanemariti činjenicu da upravo Pascalov psihološki profil igra pregnantnu ulogu u shvaćanju i razumijevanju ne samo njegove naravi nego i poziva koji je taj znanstvenik nosio u sebi.

Shvatiti Pascala kao osobu zahtijeva veliki osobni intelektualni i psihički angažman onoga koji se želi baviti njime i njegovom naukom. Intelektualni, kako bismo uopće mogli shvatiti ono što i sâm Pascal ponekad ne shvaća, a istom se čudi; a psihički, jer se, čitajući njegovu biografiju, čitatelj nađe usred bujice vlastitih emocija, gotovo osjećajući u ustima istu onu "gorčinu i toplinu", koju je osjetio taj mladić, *svaki put kad bi ga neka od bolesti shrvala i kada bi morao uzimati lijekove na jedini mogući način koji mu je u danom trenutku bio prikladan – temperirano (jer, hladno nije smio konzumirati), pomalo, i to kap po kap*.⁹

Što se Pascalova društvenog života tiče – prijateljavanja, druženja, djevojaka, ženidbe, obitelji i sl. – valja zamijetiti da se on u više navrata tijekom svojeg života povlačio u askezu – osamu, kako navodi Gilberta, štoviše, u potpunu izolaciju od ljudi, pa i od svojih najbližih: sestara i nećaka. Je li riječ o Pascalovoj vlastitoj, dobrovoljnoj odluci, uvjetovanoj narušenim zdravljem koje je zahvatilo njegov um i psihu, ili o Božjem pozivu? Obraćanje nije upitno – ono se dogodilo neposredno nakon eksperimenta o praznini – u dobi od "nepune dvadeset i četiri godine, u Božjom providnošću nastaloj prilici silom koje on bi prisiljen čitati nabožna djela, Bog ga tim svetim štivom prosvijetli tako te on (...) shvati kako nas kršćanska religija obvezuje da živimo samo za Boga i da nemamo inoga cilja osim njega".¹⁰ Providnošću Pascal bijaše "očuvan od poroka mladosti".¹¹ Pascal također nije pokazivao zanimanje za žene, osjećajnost u smislu ljubavi i ljubavnog čeznuća za drugom osobom, dapače, takvo što

⁹ Iz životopisa Pascalove sestre Gilberte (vidi prethodnu bilj.), saznajemo kako se Blaise već zarana susreo sa zdravstvenim tegobama, koje su poslije prerasle u tegobe želuca, bubrega, žuči, glavobolje, zubobolje, nesanice, opće malaksalosti – do te mjere da su mu liječnici savjetovali kako se za "potpuni oporavak valja odreći svakoga imalo susljednijega duhovna bavljenja i iskoristiti svaku moguću priliku da svoj um skrene na nešto što ga može uposliti i goditi mu". O Pascalovu zdravlju i bolesti osobito vidi: *Život gospodina Pascala, napisan po gospođi Périer njegovoj sestri*, u: Misli, [Demetra], str. 21-22; 25-27; 29, 35-36.

¹⁰ *Nav. dj.*, str. 22.

¹¹ *Isto*.

je smatrao neprikladnim, te je i svojoj sestri Gilberti govorio “da se osjećaji mogu očitovati na tisuću drukčijih načina”,¹² *jer bijahu mu nepodnošljiva umiljavanja njegovih nećaka oko mame.*

Pascal je vrlinu vidio u služenju sirotinji i čistoći. Pohodjenje siromaha smatrao je krajnje korisnim, jer, “imajući pred očima bijedu kakva njih tišti i njihovu čestu oskudicu”, *čovjek bi itekako trebao biti tvrda srca ne želeći se dragovoljno lišiti nekorisnih udobnosti.* A čistoća – “njegovo poštovanje te vrline bijaše pak tako veliko da je stalno bio na oprezu htijući spriječiti i najmanje njene povrede”,¹³ što je osobito dolazilo do izražaja u situacijama u kojima se tijekom druženja s obitelji, prijateljima i poznanicima besjedilo o ženskoj ljepoti i sličnome – Pascal bi tome prigovarao. Takav je čovjek bio Pascal: samozatajan pred drugima, osim ako se je govorilo o znanosti, gdje njegovoj rječitosti nije bilo kraja; u psihološkom pogledu - može se reći - introvertiran, konstantno je težio ka samoći i tišini (što je vjerojatno bilo uvjetovano, među ostalim, i njegovim narušenim zdravljem); pomalo sramežljiv, tu je sramežljivost prikrivao, racionalizirajući emotivne reakcije drugih na račun kritike nečijeg (ne)doličnog ponašanja. – Bio je zapravo, racionalni moralist, iza kojega se skrivala tankočutna i senzibilna osoba. Drugim riječima, Pascala se može okvalificirati, s jedne strane, kao emotivnog melankolika, samoprijegornog kritičara morala, “primoranog”¹⁴ asketa, koji je vjerovao da su sve patnje kroz koje je prolazio zahvaljujući bolesti zapravo pokora primljena kao providnost Božje milosti. S druge strane, Pascala ne možemo svrstati među asocijalne tipove ljudi, jer “gajiše on krajnje nježne osjećaje spram svojih prijatelja i ljudi za koje sudiše da su predani

¹² *Misli*, [Demetra], str. 40.

¹³ *Isto*.

¹⁴ Izraz valja shvatiti retorički, budući da Pascalov asketizam ima veze s dvije stvari: prvo, s “Providnošću” koju je spoznao kao dvadesetčetverogodišnjak zahvaljujući čitanju “nabožnih knjiga”, što je uzrokovalo i njegovo preusmjeravanje od onoga egzaktnog, prirodnoznanstvenog, prema transcendentnome. Čitajući Sveto pismo, Pascal je uvidio da kršćanska vjera traži odricanje od ovozemaljskih dobara i posvećenje duhovnim dobrima, koja se mogu uživati *condicio sine qua non* usmjeravanja vlastitog života prema životu Isusa, jer s Isusom “gledamo lice Božje”. Usp. *Misli*, [Demetra], str. 37. - Drugo, što je također moguće uzeti u obzir, a to je njegovo krhko čovječstvo narušena zdravlja. U tom smislu, valja prethodnu konstataciju potkrijepiti sljedećim znanstvenim dokazima: poznato je da čovjeku koji, primjerice boluje od jake glavobolje (migrene), gode tišina, mračni prostor i osama. Stoga liječnici kao prevenciju takvom bolesniku znaju propisati strogo mirovanje, boravak u zamračenom prostoru i odmaranje.

Bogu”.¹⁵ Međutim, Pascal nije bio osjećajan po naravi, iako “njegovo srce bijaše uvijek spremno ganuti se nad potrebama prijatelja”,¹⁶ i u tome “se ravnaše po pravilima kršćanstva što mu ih razum i vjera vazda držahu pred očima”.¹⁷ To je razlog zbog kojega njegova osjećajnost nikada nije dosegla granicu privrženosti. Pascal ne samo da nije bio, nego i nije htio biti privržen drugima. Privrženost je prihvaćao jedino u obliku kršćanskog poimanja privrženosti, smatrajući da *on sâm nije ničija svrha i da nema čime zadovoljiti one koji mu hoće biti privrženi*; osjećajući blizinu smrti, govorio je da će ionako “predmet njihove privrženosti umrijeti”.¹⁸ Ovako to komentira njegova starija sestra: “Ne mogaše on nikoga voljeti više od moje sestre, (...) često bi je obilazio, o svemu s njome razgovarao bez zadržke, (...) među njima, naime, postojalo je tolika duboka podudarnost osjećaja da se oni o svemu slagahu te im zacijelo i srce bijaše jedno.”¹⁹ No, i gubitak sestre Jacqueline (koja je umrla u dobi od trideset i šest godina), Pascal je shvatio kao milost Božju, rekavši da je “Bog ukazao milost kršćanskom smrću”.²⁰ Stoga i samu smrt tumači kao radostan događaj: “Sretni su oni koji umru, jer umru u Gospodinu”.²¹ Ovdje se nazire eshatološki moment, protumačen evanđeoskim riječima. Pascal je smatrao da se čovjekova duša ne može radovati konstantnom boravku u “nečistom tijelu”, a smrt treba ljubiti jer ona “svetu dušu odvaja od nečista tijela”.²² Dakle, Pascalova psihologija – kako je evidentno temeljem prethodno rečenog - samo

¹⁵ *Misli*, [Demetra], str. 41.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ *Misli*, [Demetra], str. 44. - Te su riječi, kako navodi Gilberta, pronađene nakon Pascalove smrti zapisane na jednom papiriću.

¹⁹ *Misli*, [Demetra], str. 41-42.

²⁰ *Misli*, [Demetra], str. 42.

²¹ Pascalovo eshatološko shvaćanje smrti kao “radosnog događaja” (op. c.: “Sretni su oni koji umru u Gospodinu”) u formi antiteze Pascalove eshatologije predstaviti će u drugoj polovici XIX. st. “filozofski reformator” ili – kako ga obično nazivaju njegovi komentatori – “prorok zapadne kulturne misli” njemačkog govornog područja Friedrich Nietzsche. U svojem djelu naslovljenom Tako je govorio Zaratustra, Nietzsche govori o “slobodnoj smrti” kao o događaju izuzetom od svake svečanosti, a koji čovjek sam mora htjeti u pravi čas. Taj Nietzscheov govor o smrti može se shvatiti kao svojevrsna kvazi eshatološka oda smrti koja nesretnog smrtnog čovjeka zbližava s besmrtnim Bogom. Usp. O slobodnoj smrti u: Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra* (prev. Danko Grlić), Naprijed, Zagreb, 1991. - Vidi *nav. dj.*, str. 62-64. (Ovaj iskaz kao i usporedba dani su isključivo kao povijesno-filozofska metafora).

²² Vidi: *nav. dj.*, prema mj. u bilj. 14.

je nadogradnja Platonova²³ i poslije Augustinova²⁴ dualizma, koji se očituje u striktnom razdvajanju onog materijalnog od onog duhovnog, tj. duše od tijela. U naučavanju o duši, Pascal ide ruku pod ruku ne samo s Platonom i Augustinom nego i s apostolom Pavlom, koji je itekako razlikovao djela “grešnog od ne grešnoga tijela” (tj. grč. soma i sarks). Stoga je Pascalov čovjek u perspektivi teološke antropologije - čovjek vjere, pobožan čovjek, čovjek koji nastoji spoznati *srce kao središte svojega duhovnog, mislećeg bića*, bića u kojem se nastanio beskonačni, Anselmov²⁵ *nespoznatljivi, neshvatljivi i nedohvatljivi Bog*.

2.2. Čovjek spram Božje “beskrajne neshvatljivosti”

Pascalov čovjek nije kadar spoznati što je ili tko je taj Bog, isto kao što nije kadar spoznati postoji li; stoga se ne može na taj način govoriti u kakvom odnosu čovjek stoji spram Boga. Prema tome, čovjek je samo u odnosu s pitanjem o Bogu, i “tko će prekoriti kršćane što ne mogu objasniti svoje vjerovanje?”, razložno se pita Pascal.²⁶ I nije li riječ o svojevrsnom apsurdnom vjerovanju, koji apsurd je evidentan također u Pavlovom izričaju 1 Kor 1, 21: “ludošću propovijedanja spasi one koji vjeruju.” Ovdje nije riječ o kakvoj Pavlovoj igri riječi, u čiji je sintaktički poredak slučajno upala riječ “ludost” (lat. *stultitia*). Ovdje je riječ o Pascalovu shvaćanju

²³ Platon je ljudsko tijelo nazivao “tamnicom duše”. O razumijevanju Platonove psihologije detaljnije u: Albert Bazala, *Povijest filozofije* I, Globus, Zagreb, 1988., str. 247-255.

²⁴ Augustin u svojim ispovijestima propagira Platonov dualistički nazor o duši utemeljen u kršćanskoj misli apostola Pavla, te kaže: “Tražite Boga i vaša će duša živjeti, (...) ali nemojte se prilagođavati ovome svijetu, uzdržavajte se od njega.” Usp. Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, Zagreb, 1987., str. 330-331.

²⁵ Anselmov ontološki dokaz Božje opstojnosti – Anselmo, otac skolastike – kako ga obično nazivaju, smatrao je da se sadržaj kršćanskog nauka daje izvesti i bez pomoći autoriteta Biblije i crkvenih otaca iz čisto razumskih razloga na koje sili sama vjera. Ovako Anselmo u *Proslogionu* argumentira Božju egzistenciju: Bog je određen kao “ono od čega se ne može misliti ništa veće (savršenije) (*aliquid quo maius nihil cogitari potest*).” Iako Anselmo taj dokaz izvodi iz razuma, značenje vjere ovdje nije u drugom planu, jer vjera se ne može oboriti razumskim razlogom. Razvidno je da sâm Anselmo nije poznao prikladan termin kojim bi imenovao izvor vjere – kao što je to učinio Pascal, nazivajući taj izvor “srcem”. No, naglasak ipak ostaje na vjeri kao takvoj, koju opet valja izvesti iz nečega što nije razum, jer ona pretpostavlja razum. Tek s Pascalom vjera je pronašla svoj pravi izvor - srce!

²⁶ *Mislit*, [Zora], str. 233.

kršćanima neshvaćene vjere, jer, kako vjerovati u nešto što je čovjeku nedokučivo i u svojoj biti beskonačno, tj. kako prihvatiti činjenicu da je naš Stvoritelj beskonačan, a mi kao njegova stvorenja konačni u Njegovoj beskonačnosti? Ovako Pascal razrješuje ovaj paradoks: kao prvo, Bog je beskrajno neshvatljiv, jer nema dijelova ni granica; a kao drugo, on nema nikakva odnosa s nama.²⁷ Na temelju toga Pascal donosi zaključak (koji smo, već prethodno spomenuli na početku ovog odsječka) *da čovjek nije kadar spoznati što je Bog i postoji li*, a razlog tome leži u nesposobnosti ljudskog razuma da uopće o tome odlučuje.

Svakako da je riječ samo o jednome dijelu Pascalova argumenta Božje opstojnosti, u kojem Pascal razložno iznosi teze koje se poglavito odnose na ograničenost spoznaje ljudskog razuma koji ne može odlučivati o vjeri, Bogu i religiji, budući da svako racionaliziranje Božje neshvatljivosti, nepoznatljivosti i nedohvatljivosti vodi u kreiranje slike o Bogu filozofâ, a ne o Bogu Isusa Krista. Drugi dio argumenta sastoji se u čovjekovu unutaršnjem obraćenju – obraćenju srca, koje je za Pascala jedini i pravi izvor vjere, jer “oni koji imaju živu vjeru, u dubini srca vide da sve što jest da je djelo Boga komu se klanjaju, a oni koji to hoće istražiti na temelju prirode (...), nalaze samo nejasnoću i mrak”.²⁸ Ovdje Pascal aludira na nekršćansko, antičko, stoičko podrijetlo dokazivanja božanstva (o čemu govore – navodi Pascal - Ciceron u *O naravi bogova* i Seneka u *Raspravi o dobročinstvima*²⁹).

Zašto Pascalov čovjek Boga mora tražiti u srcu? – Odgovor na to pitanje leži među redcima fragmenata Pascalovih *Misli*, od kojih je njih oko pedesetak (prema izdanju *Misli* iz 1969. god.³⁰) Pascal posvetio pitanju *kako steći vjeru?* U poglavlju naslovljenom *O načinima kako da se stekne vjera*³¹ Pascal se osvrće na Sveto pismo, zaključujući da je Bog u Pismu sakriven i da ga treba tražiti, te se u tom kontekstu poziva na Matejevo evanđelje. Kaže da je ljude, ostavljene u sljepoći nakon čovjekova pada, jedino Isus kadar izbaviti, te “izvan njega uopće nije moguć saobraćaj s Bogom” (usp. Mt 11, 27). Nije upitno da je Pismo utjecalo na Pascalovo shvaćanje kršćanske vjere, gdje čovjek kontinuirano mora tragati za Bogom,

²⁷ *Isto.*

²⁸ *Misli*, [Zora], str. 242.

²⁹ *Isto.*

³⁰ *Misli*, [Zora], str. 242-290.

³¹ Usp. *nav. mj.*, prema bilj. 28.

kako navodi evanđelist Matej: “Tražite i naći ćete” (usp. Mt 7,7). Jedan od putova traženja Boga na koji se i sam Pascal pozivao jest molitva: “Vanjština se mora spojiti s nutrinom: pasti na koljena, moliti ustima.”³²

Pascal je bio iznimno udubljen u problematiku vjerovanja, što je rezultiralo time da pojedini fragmenti *Misli* pomalo nalikuju na svojevrsne vjerske upute/naputke za molitvu i meditaciju. Dokaz tomu nalazimo upravo u frag. 251. (*Misli*, [Zora]), gdje se govori kako se pravo vjerovanje postiže bez sile, bez vanjštine i bez dokaza, “tako da nam duša može prirodno uroniti u vjerovanje”.³³ A, vjerovati nije dovoljno samo snagom uvjerenja, što bi značilo iznuditi vjeru od duha s pomoću dokaza, jer, duh je spontan ukoliko se drži načela oprečna mišljenju.³⁴ Dakle, Pascal smatra da pravo vjerovanje ne ide iz razuma, jer razum striktno djeluje po načelima, te ponekad i zaluta ako mu ta načela nisu pred očima. Pravo vjerovanje ide iz osjećaja koji je u svakom trenutku uvijek spreman djelovati, “stoga treba našu vjeru staviti u osjećaj”.³⁵

2.2.1. Spoznaja Boga: “logika srca”

Pokušajmo sada razotkriti čuveni Pascalov aksiom *credo, ergo sum* - vjerujem, dakle jesam. U prethodnom izlaganju iznijeli smo ukratko sadržaj Pascalova nauka koji se tiče njegova poimanja vjere i vjerovanja. No, kakva je uloga Boga u Pascalovu shvaćanju vjere i što označuje aksiom (kojim je pobio onaj Descartesov *cogito, ergo sum*)? – Kao prvo, Pascalov aksiom *credo, ergo sum* počiva na njegovoj konstataciji da Boga treba tražiti srcem, a ne razumom, navikom ili vanjštinom. Kao drugo, ako je Boga moguće pronaći jedino putem osjećaja – srca, to znači da srce, uz Descartesov um, predstavlja drugotni, za Pascala najrelevantniji izvor spoznaje, ne samo kada je riječ o vjeri nego i o čovjekovu razumijevanju Božje beskonačne veličine, čija se beskonačnost očituje upravo u ideji od koje se nijedna veća ideja ne može misliti.³⁶

Važnost Pascalova aksioma koji počiva na *credu*, za filozofiju novoga vijeka nije značajan samo po tome što je time oboreno

³² *Misli*, [Zora], str. 250-251.

³³ *Isto*.

³⁴ Prema Descartesu, svaka misao koja uzrokuje svijest o sebi, promišljena je. Vidi bilj. 28.

³⁵ Usp. *nav. mj.* u frag. prema bilj. 32.

³⁶ Vidi bilj. 25.

neoskolastičko Descartesovo tumačenje spoznaje utemeljene u čovjekovu umu. Pascalov je aksiom značajan i po tome što su ini novovjekovni filozofi (npr. Lotze, Scheler) konstruirali novi princip na kojemu počiva čovjekov vrijednosni sustav. Prema tome, čovjek prosuđuje i donosi odluke, te modelira vlastiti sustav vrijednosti ne samo razumski, kao razumsko biće (Aristotel, Toma, Descartes), nego i emotivno, kao "ljubeće biće" (Scheler). Time čovjek zaslužuje da ga se naziva ne samo "mislećom trskom", nego "mislećom trskom koja ljubi". Pascal ne pokušava racionalizirati klasični, pavlovski pojam ljubavi (grč. *agápe*) opisan u 1 Kor 13. On je tom pojmu (kršćanske) ljubavi dodao novo značenje – to je "misleća" ljubav koja je sakrivena u Božjem naumu čovjekova stvaranja i otkupljenja, po kojoj je "spašeno" čitavo čovječanstvo; to je ljubav poradi koje je Sin Božji prvotno pao, a zatim se proslavio (na križu); to je ljubav kojom Stvoritelj ljubi sve svoje stvorove (pa i one četveronožne, krilate, puzeće itd.), a čovjeka nadasve; to je ljubav poradi koje trpimo, a njezin prostor u kojem ona dinamično uvijek djeluje i nikada ne prestaje, jest srce. Srce (franc. *coeur*), taj naizgled samo biološki organ, koji život znači čovjeku – ono je središte čovjekove unutarnje, duhovne dimenzije. Dimenzije koja se ne može vidjeti, dodirnuti, ali se može osjetiti. Iz te dimenzije dolazi čovjekova spoznaja o stvarima koje su njemu neobjašnjive i često njegovom golom razumu neshvatljive, ali ih čovjek na kraju ipak prihvati, jer u njih vjeruje. No, ipak, Pascal na neki način priznaje nedostatke i razumu i srcu, samim time što uočava da sam razum ili sami osjećaji, kada je riječ o prosuđivanju, nisu dostatni, jer, "oni koji su naviknuti suditi osjećajem, ne shvaćaju ništa u stvarima umovanja, (...). A drugi, naprotiv, koji su naviknuti umovati po načelima, ne shvaćaju ništa u stvarima osjećaja".³⁷ Pascal je pokazao da čovjekova izvjesnost nije u umu, te da on (čovjek) nije samo misleće biće već biće koje osjeća, koje vjeruje. Religija sama po sebi nije izvjesna ni sigurna; i što je uopće sigurno? Pascal odgovara kako "ništa nije sigurno, ali više sigurnosti ima u religiji nego u tome da ćemo doživjeti sutrašnji dan – jer postoji mogućnost i da nećemo".³⁸ A da ćemo doživjeti sutrašnji dan, u to jedino možemo vjerovati, ali ne možemo biti sigurni. Sigurnost djeluje po pravilu koje Augustin izvan milosti nije uvidio³⁹ - pravilo vjerojatnosti, jer "prema tom pravilu čovjek sebi

³⁷ *Misli*, [Demetra], str. 23.

³⁸ *Misli*, [Zora], str. 234.

³⁹ *Isto*.

treba dati truda da potraži istinu”.⁴⁰ No, razum takvo što ne može, i nikada neće shvatiti, “jer srce ima svoje (umske) razloge, koji su razumu nepoznati”.⁴¹

2.2.2. “Veličina je čovjeka u spoznaji njegove vlastite bijede”

Što je čovjek spram svekolike neizvjesne zbilje u koju je – heideggerovski rečeno – tako “bačen”? On je “sve i ništa”. *Osrne li se čovjek oko sebe, prema mikrokozmosu, prema sićušnim organizmima živih bića, koje se može razgraničiti do najmanjih čestica koje je moguće dalje i dalje dijeliti, od kojih svaka ima svoj nebeski svod, svoje planete, svoju zemlju – u istom odnosu kao i vidljivi svijet – beskonačno maloće, koja završava u ničemu –* prisposobljuje Küng citirajući Pascala - *pred tim ništa čovjek je svemir!*⁴² No, uperimo li pogled u svemir, prema makrokozmosu – što je čovjek u odnosu na beskonačnost tih galaksija, koje se čovjeku čine poput točaka? Čovjek je u odnosu na tu beskonačnost veliko ništa.⁴³ To “ništa” i ta “beskonačnost” biljezi su čovjekove veličine, a njegova je ljudskost na sredini između “sve i ništa”. U tome se sastoji čovjekova veličina, ali i bijeda. Veličina čovjekova počiva u njegovoj spoznaji o vlastitoj bijedi. Kako bi pokazao u čemu se sastoji čovjekova veličina, Pascal je usporedio čovjeka i drvo: “Veličina čovjeka velika je u tome što on sebe spoznaje bijednim. Drvo se ne spoznaje bijednim”⁴⁴ jer nema razum, stoga ne može misliti. Nadalje, čovjekova je veličina u mišljenju⁴⁵ - *možemo pojmiti čovjeka bez ruku, nogu, glave, ali ne možemo pojmiti čovjeka bez mišljenja.*⁴⁶ Eto, imamo argument da Pascal nije posve isključio važnost umskog djelovanja, stoga bi Descartesov prigovor Pascalu, u tom smislu, bio itekako suvišan i nepotreban! Za Pascala mišljenje, premda po svojoj prirodi divna i neusporediva stvar (jer ono može biti i glupo!⁴⁷) jest

⁴⁰ *Misli*, [Zora], str. 236.

⁴¹ Usp. Hans Küng, *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku*, Zagreb, 1987., str. 52. Ovdje Küng citira Pascala; vidi također bilj. 2 i 7 u *nav. dj.*

⁴² *Isti*, str. 55. Vidi također bilješke na dnu stranice u *nav. dj.* iz bilj. 41.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ *Misli*, [Demetra], str. 255.

⁴⁵ *Misli*, [Demetra], str. 257.

⁴⁶ *Misli*, [Demetra], str. 258.

⁴⁷ *Misli*, [Demetra], str. 263.

bitno, jer je sve čovjekovo dostojanstvo u mišljenju. A čovjek koji misli, toliko je krhak da ga se poradi njegove krhke prirode, koju može uništiti i kap vode, može nazvati "trskom koja misli".⁴⁸

- *Neizvjesnost, konačnost, krhkost, mišljenje, spoznaja, nesigurnost, dostojanstvo, vjera, um i srce* – te su riječi glavni konstruktor Pascalove terminologije, kojom se ovaj zagonetni genij poslužio ne bi li opisao čovjeka. Naspram toga, *beskonačnost, bezgraničnost, neshvatljivost* – kategorije su kojima Pascal nastoji objasniti Božju veličinu u odnosu na čovjekovu malenost. No, čovjekov je Stvoritelj beskonačan, i tu je beskonačnost Pascal dokazao da postoji u broju, ali ne znamo što je ona,⁴⁹ Njegova se beskonačna opstojnost ipak može spoznati jedino izvan granica ljudskog shvaćanja pojma beskonačnosti. Beskonačnost je prostorna kao što je čovjek prostoran, ali joj granice nisu jednake našima. Tako je i spoznaju Boga moguće promišljati: ne spoznajemo postojanje i narav Božju, budući da on nije prostoran i nema granica. Prema tome, čovjek jedino može vjerovati u Božje postojanje, kao što vjeruje da beskonačnost postoji u broju, i tako spoznati da je Bog beskonačan, jer svojom opstojnošću u odnosu na čovjekovu ograničenost u vremenskom i prostornom smislu nadilazi čovjeku dohvatljive i spoznatljive granice. Drugim riječima, dinamičnost čovjekova osjećaja/srca kao izvora spoznaje otkriva se u njegovom konstantnom djelovanju, koje djeluje i kad mu načela izmaknu iz vidokruga. Na taj način čovjeku je moguće shvatiti Božju opstojnost kao "beskonačni kontinuum", tj. *kao nešto što neprekidno djeluje, a u što čovjek vjeruje snagom neprekidnog djelovanja osjećaja.*

- Zanimljivo je kako se geometrija, odnosno matematika ovaj put pokazala zaista korisnom u filozofiji. Tko bi mogao uopće doumiti takav dokaz za Božju opstojnost koji se temelji isključivo na matematičkim kalkulacijama, interpretiranim na filozofski način?! Čini se da nikome osim Pascalu takvo što nije pošlo za rukom: tumačiti narav i postojanje Boga služeći se egzaktnim umom, a istom zaključiti da taj um nije sposoban za takvo što, već da u tom pogledu primat ima srce. Drugim riječima, Boga tražimo srcem, koje posjeduje vlastitu dinamičnu i kontinuiranu logiku – umsku. Tako se ponovno vraćamo na vječno Pascalovo pitanje (na koje pokušava odgovoriti Küng u stilu samo njemu vlastitom) – *kakav bi bio čovjek bez Boga*, pored te svoje proturječne i ugrožene egzistencije u koju je

⁴⁸ *Misli*, [Demetra], str. 264-265.

⁴⁹ *Misli*, [Zora], str. 233.

“bačen”, a koja ga istom čini “velikom i bijednom ‘oholicom’”?⁵⁰ Bio bi *himerični monstrum, proturječni subjekt, nemoćan crv zemaljski (...), sjaj i izrod svemira (...)* – jednom riječju, čovjek bi bio ono što je i ostao pored vjere – paradoks sam sebi.⁵¹

NAMJESTO ZAKLJUČKA

Teško je iznaći pravu metodološku konstrukciju, koja bi se slijedila tijekom elaboriranja, kada je riječ o Pascalu, a da to elaboriranje ne nalikuje *brain storming-u*. Svaka metodologija - ako se smijem slobodno izraziti – suvišna je. Njezina suvišnost počiva u činjenici da temeljno djelo za razumijevanje Pascala, dakle, njegove *Misli*, ne slijede nikakvu metodološku strukturu u sadržajnom i formalnom pogledu. Što se samog sadržaja tiče, on je sintaktički i jezično posve jasan, dinamičan, stilski dotjeran, obiluje metaforama, epitetima, aforizmima, crticama i inim jezično-stilskim formama i figurama. Bog, čovjek, priroda, religija, vjera u središtu su Pascalovih promišljanja, a time i u središtu njegova glavnog djela. U ovom elaboriranju željelo se istaknuti antropološki aspekt – odnosno, željelo se odgovoriti na pitanje tko je i kakav je Pascalov čovjek u okvirima moderne, racionalističke filozofske misli, koja nadilazi razum i ponire u samo središte ljudskoga bića – u srce.

U prvome dijelu elaborata pokušalo se uobličiti Pascalov psihološki profil, tj., demistificirati njegovu, s jedne strane, proturječnu, a, s druge strane, dosljednu ličnost/osobu, za koju držim da je uvelike utjecala na njegov prirodoznanstveni i filozofski rad. U drugom dijelu elaborata zaustavila sam se na krucijalnim pitanjima Pascalove antropologije, koja se tiču čovjekova poimanja njega samog i njegove paradoksnе egzistencije, zbilje i Boga.

Također, smatram važnim spomenuti još jednu činjenicu koja se odnosi na epistemološku narav ovog elaborata. Naime, pri korištenju temeljne literature za razumijevanje Pascalove antropologije, poradi nekih detalja, konzultirala sam dva izdanja Pascalovih *Misli*: 1. Blaise Pascal, *Misli* (prev. Zlatan Plenković), Zora, Zagreb, 1969.; 2. Blaise Pascal, *Misli* (izd. Jacquesa Chevaliera, prev. Radmila Zdjelar), sv. I., Demetra, Zagreb, 2000. Koristeći se paralelno dvama različitim

⁵⁰ Usp. Hans Küng, *Postoji li Bog?*, Zagreb, 1987., str. 58.

⁵¹ *Isto*.

izdanjima, a kako bi se pritom otklonile bilo kakve izmiješanosti, nepreglednosti i nejasnoće, navodila sam naziv djela u kurzivu, ime izdavačke kuće u uglatoj zagradi, zatim, broj fragmenta i/ili stranice. Prema tome, sve što je navodeno i preuzeto prema starijem izdanju *Misli*, u radu i bilješkama zabilježeno je na ovaj način: Misli, [Zora], broj fragmenta ili stranice; ono što je citirano prema izdanju Misli iz 2000. godine, u bilješkama i radu može se naći u ovom obliku: Misli, [Demetra], broj fragmenta ili stranice.

MAN IN THOUGHTS OF A GENIUS

Psychological-analytical approach to Pascal's anthropology

Summary

Man – that “thinking cane”, that creature who can be defined as a “persistent, thinking, paradoxical being”, who paradoxically reveals himself in the cognition that he is at the same time “everything and nothing” ..., is the leitmotiv of Pascal's reflections in his “Pensees” (“Thoughts”).

Pascal is a linguistic and intellectual wizard, who does not care for a systematic and methodological framework of reflections. He enters into the deepest spheres of man's mental and emotional existence, trying to restore, indirectly and spontaneously, the harmony between faith and reason. His man is the “floor of feelings and thoughts” over which an infinite, incomprehensible and unattainable being, his Creator, is walking.

I will try to present the formulations mentioned above in three steps. The first part of the study refers to the analysis of Pascal himself, shaping a kind of his psychological profile, which the author of the study holds to be pregnant and crucial for Pascal's understanding of man and God. The second part of the study focuses on the question why man is not able to conceive God “personally”. The third part of the study is trying to bring nearer and explain the issue of Pascal's axiom “credo, ergo sum”. In conclusion the author explains the dilemma related to quotations on the basis of two different editions of Pascal's “Thoughts” in Croatian language.

Key words: feeling, anthropology, cognition, heart, thinking being, infinite God, faith, logics of heart, psychological profile.